

ARTICLES

**ӨРНӨ ДАХИНЫ БУДДЫН СУДЛАЛ ӨНГӨРСӨН БА ЭДҮГЭЭ:
МОНГОЛЫН БУДДИЗМЫН ЭЗЛЭХ БАЙР СУУРЬ****Б.Сайнбилэг***Философийн хүрээлэн, ШУА, Монгол улс**Хүлээн авсан: 2018.03.02; Хянасан: 2018.04.03; Хэвлэгдсэн: 2018.04.04***ХУРААНГУЙ**

Буддын судлал нь хөгжлийн 200 гаран жилийг туулжээ. Энэ нь анхлан академик судалгааны салбар болсон нь өрнийн агуу эрдэмтэн судлаачдын үйл хэрэг байлаа. Буддын судлалын өнөөгийн өндөр хөгжилд хүрсэн гол үндэс нь Буддизмын хэл шинжлэлийг системтэй хөгжүүлсэн явдал байв. Эхэн үеэс эхлээд л Монголын Буддизм өрнийн судлаачдаар судлагдаж эхэлсэн боловч өнөөгийн байдлаар бусад буддын уламжлалтай орнуудтай харьцуулахад тийм ч хангалттай хөгжиж чадаагүй юм. Үүнд маш олон шалтгаан байсан бөгөөд дотооддоо 1960 оноос л хөгжиж байгаа шинэ салбар юм. Буддын судлалыг шашин, сүм хийд, лам нартай шууд холбон өнгөц ойлгодог нийгмийн сэтгэл зүй ч өөрчлөгдөөгүй байна.

Дэлхийн улс орнуудын туршилагыг харахад Буддын судлалын орчин үед буюу 1970 оноос хойш Буддизмын уламжлалтай орнуудын дотоодын эртэмтэн судлаачид өөрийн орны онцлогтой Буддын судлалыг дэлхийд гаргаж олон улсын хэмжээний судлагдахуун болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Судлаач би энэ өгүүлэлдээ Монголын Буддын уламжлалыг “Гурван эрдэнэ”-ийн тогтолцоогоор шинжилж үзэн түүний уламжлал болон судалгааны цар хүрээг тогтоон гаргалаа. Өнөөгийн байдлаар Монголын Буддын судлалын хөгжиж байгаа ерөнхий чиг хандлагыг таван чиглэлээр авч үзэв. Монголын залуу судлаачдыг дэлхийн стандартад тэнцэхүйц судалгаа хийж өөрсдийн үнэт зүйлээ таниулахыг орчин үе шаардаж байна.

Түлхүүр үгс: Буддын Судлал; олон талт академик судлагдахуун; буддизмын хэл шинжлэл; Монгол Судлал; Шашин Судлал; Монголын Буддизм; “Гурван эрдэнэ”-ийн тогтолцоо; Буддын судлалын өнөөгийн чиг хандлага;

ОРШИЛ

Буддизм нь Шашин судлалын салбарын далбаан доор яригдаж байдаг хэдий ч биеэ даасан олон талт (*interdisciplinary*) академик судлагдахуун Буддын судлал (*Buddhist Studies*) болсон түүх 200 орчим жилийг хамаардаг юм. Буддизм үүсэж хөгжиж дэлхий дахины судлагдахуун болсон нь

Өрнө дахины Буддын судлаач эрдэмтдийн анхааралд өртөж судлагдаж ирсэнтэй нягт холбоотойгоор барахгүй тодорхойлох хүчин зүйл нь болж байжээ.

Өнөө үед Буддын судлалыг Шашин судлалтай ямар хэмжээнд холбогдох мөн ялгарах шинж хандлагатайг зайлшгүй

*corresponding author: saina_555@hanmail.net



The Author(s). 2018 Open access This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided you give appropriate credit to the original author(s) and the source, provide a link to the Creative Commons license, and indicate if changes were made.

зааглаж, Буддын судлалыг академик хэмжээнд цааш хөгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байгаа билээ. Монгол улс бол Буддизмын уламжлалтай төдийгүй түүнээс уламжлагдсан асар баялаг бичиг соёлын өв сантай улс юм.

Манай улсад судалгааны арвин нөөц бололцоо бий. Бидэнд өрнийн судлаачдын

судалгааны түүхээс жишээ авч суралцах зүйл их бий. Тиймээс би энэ өгүүлэлдээ өрнө дахины Буддын судлалын өнгөрсөн ба эдүгээн дүр зургийг ерөнхийд нь дүрслэн үзүүлэх, түүнд Монголын Буддын судлалын байр суурийг машид товчлон тойм маягаар илэрхийлэхийг хичээлээ.

МАТЕРИАЛ, АРГА ЗҮЙ

Уг судалгаанд нийгмийн шинжлэх ухаанд түгээмэл хэрэглэгддэг судалгааны аргуудыг голчлон хэрэглэлээ. Тухайлбал түүхчилэх аргаар өрнө дахинд Буддын судлал хэрхэн асадемик судалгааны түвшинд гарч ирсэн тухай болон тухайн хөгжлийн үе шатуудад ямар ямар ололт амжилтанд хүрсэн, ямар асуудал дээр голчлон төвлөрч, ямар ямар гол зохиол бүтээл туурвигдаж байсан талаар ерөнхий ойлголтыг уншигчдад хүргэхийг зорилгоо болгов. Түүнчлэн дотоод агуулгад задлан шинжлэх болон нэгтгэн дүгнэх арга зүйгээр дэлхийн Буддын судлалд Монголын

Буддизм ямар үүрэгтэй байсан мөн ямар судалгааны нөөц боломж байгаа талаар нэгтгэн дүгнэж үзүүлээ.

Судалгаанд тулгуурлан Буддын уламжлалтай Солонгос улсыг жишээ болгон бидэнд шаардлагатай байгаа судалгааны чиг хандлагыг харьцуулан дүгнэх арга зүйгээр агуулгыг тодорхой болголоо. Түүнчлэн өнөөгийн байдлаар Монголын Буддизмыг тодорхойлох судалгааны чиглэлийг логик үндэслэлээр дүгнэж одоогоор хийгдэж байгаа судалгааны хамрах хүрээг тодорхойлов.

ҮР ДҮН

Энэ судалгааны үр дүнд шинэ тутам хөгжин дэвшиж байгаа хүний нийгэмд Буддын судлал нь аль хэдийнээ биеэ даасан академик судлагдахуун болсноор зогсохгүй байнга хүрээгээ тэлж байгаа бөгөөд Монголын Буддын судлал нь Монгол судлал болон Шашин судлалтай давхцах болон үл давхцах хэсгүүдтэй биеэ даасан шинжлэх ухааны судлагдахуун мөн болохыг тодорхойлж, бид дэлхийн хөгжилөөс хоцрохгүй хамт мөр зэрэгцэн алхах зайлшгүй шаардлагыг нотлон тодорхойлж байгаа юм. Энэ бүх эргэцүүлэл нь бидний өнөөгийн байдал болон шаардагдаж байгаа судалгааны хэрэгцээг илэрхийлэн гаргах юм. Энэ салбарт ажиллаж байгаа дотоодын судлаачид чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхийн тулд цаг үеэ мэдэрч, гадаадын судлаачидтай хамтран ажиллаж,

дэлхийн стандартад тэнцсэн судалгааны ажлуудыг хийх зайлшгүй шаардлага байгааг өгүүлсэн болно.

1. Өрнө дахины Буддын Судлалын эхэн үе (1800-1940)

Буддизм нь өрнө дахинд танил болж эхэлсэн цаг хугацаа МЭӨ 300 оны үед Агуу Александр хааны байлдан дагуулалтын үетэй холбогдон яригдах боловч хэрхэн мэдлэг ухааны нэг төрөл судлагдахуун болж байсан нь түүнээс нэлээн хожуу буюу 19-р зууны үеэс эхтэй юм. Өрнө дахины Буддын судлал нь баруун Европын эрдэмтдийн судалгаагаар эхэлж тэнд илүүтэй хөгжиж байсан түүхтэй, одоо харин хэрхэн хөгжиж хэлбэржин тогтсон түүхэн үеийг ерөнхийд нь гурван үе шатаар загварчилан гаргахыг

хичээ.

Өрнө дахины иргэд эрт үеэс эхлээд аялал жуулчлал, байлдан дагуулалтын нөлөөгөөр Буддизмын тухай ямар нэгэн ойлголттой байсан нь гарцаагүй боловч Буддизмыг мэдлэг ухааны салбар болгон судлаж эхлэхээсээ өмнө Буддаг түүхэн хүн байсан гэдгийг огт мэддэггүй байсан гэж судлаачид тэмдэглэн үлдээсэн байдаг. Харин энэ ойлголтыг залруулж бурхан Буддаг өөрийн үзэл онолыг үндэслэсэн бие хүн болохыг тайлбарлан таниулсан хүн бол Александр Куннингхам (1814-1893) байсан гэж үздэг билээ. Тэрээр Энэтхэгт ажиллаж байсан археологич бөгөөд Буддизмын соёлыг өрнө дахинд таниулсан хүмүүсийн нэг гэж тооцогддог юм.

Өрнө дахинд Буддын судлал нь пали хэлт эх сурвалж судлалаар эхлэж байсан түүхтэй. Анхны пали хэлний дүрмийн номыг Евгений Бурноф (1801-1842), Лассен (1800-1876) нар хэвлүүлсэн. [1, 12-13] Бурнофийг дэлхий дахинаа өрнө дахинд Буддын судлалыг буюу дорно дахины судлалын (*Oriental Studies*) эхийг тавьсан үндэслэгч эцэг хэмээн хүлээн зөвшөөрдөг. Өрнө дахинд танигдсан Буддизмын анхны текст нь *Камавака (Kammavācā)* байсан бөгөөд түүнээс хойш өрнө дахины судлаачид Буддизмыг сонирхон судлах, орчуулах ажлуудыг хийж байсан ба И. П. Минаев (1840-1890) эх сурвалжийн анхны хавсарсан судалгааг хийж, *Патимоккаг (Pātimokka)* бусад холбогдох материалуудтай эмхэтгэн хэвлүүлсэн. Түүнээс хойш пали болон шинхал хэл дээр *Жатака (Jātaka)* болон бусад Буддизмын сурвалж бичгүүд орчуулагдан хэвлэгдэж эхэлсэн. 1875 онд Буддизмын анхны пали толь бичиг хэвлэгдэж байжээ. Анхны санскрит эх сурвалжуудыг өрнө дахинд танилцуулах ажлыг мөн л Бурноф хийсэн бөгөөд *Саддхармапундарика (Saddharmapundarika)*, *Дивявадана (Divyāvadāna)*, *Аваданасатака (Avadānaśataka)* гэх мэт эх сурвалжуудыг орчуулан хэвлүүлж байжээ. [1, 18-19]

Түүний хойноос өрнө дахинд алдартай эрдэмтэд Буддын судлалыг сонирхох явдал нэмэгдсэн бөгөөд Буддын судлалын албан ёсны судалгааны байгууллагын эх суурийг тавьж байжээ. 1881 онд Рис Дэвидс (1843-1922) Пали эх сурвалжийн нийгэмлэгийг байгуулж байжээ, 1882 онд уг байгууллагын анхны сэтгүүл хэвлэгдэн гарч байсан байна. Түүнээс хойш 1924 онд Лондонд Буддистуудын Нийгэмлэг байгуулагдаж байжээ. Василий Павлович Васильев (1818-1900) Буддизм хэмээх зохиол бичиж байсан нь Буддын судлалд дэвшил болсон бүтээл болж байлаа. Нөгөө талаас Буддизмыг хятад хэл дээр судалдаг өрнийн судлаачид гарч ирсэн бөгөөд анхны төлөөлөгч нь Абел Рамусат (1788-1832) байсан бөгөөд Хятадын Буддизмын сэтгэгч Фашяний бүтээлүүдээс орчуулж байжээ. [1,21-22] Энэ мэтчилэн Буддизмын уламжлалтай улсуудын зохиол бүтээлүүд судлагдаж бичигдсэн хэлнийхээ үндсэн дээр Энэтхэг судлал, Хятад судлал гэх мэтээр ялгарах байдлууд ажиглагдаж байсан байна.

Монголын Буддизм судлал нь Халимаг судлалаар эхлэж байсан түүхтэй. Бенжамин Бергман (1772-1856) Халимагийн ахуй амьдрал болон шарын шашинг судалж хэд хэдэн эх сурвалжуудыг эмхэтгэн гаргаж байжээ. Энэ судалгааг Исаак Яков Шмидт (1779-1847) эхлүүлж анхлан Орост Түвд-Монголын судалгааны эх суурийг тавьсан юм. Шмидт нь Очироор огтлогч судрыг түвд хэлнээс орчуулж байжээ, мөн түүнийг санскрит хэлнээс Макс Мюллер (1823-1900) орчуулж байжээ. Александр Чома Көрөш (1784-1847) хэмээх эрдэмтэн Ганжуур Данжуурыг судлаж агуулгын тайлбар бүтээл хэвлүүлж байжээ. Мөн Франз Антон вон Шейфнер (1817-1879) [Shiefner. A. 1859. *Buddhistische Triglotte, d.h., Sanskrit-Tibetisch-Mongolisches Worterverzeichnis, St. Petersburg.*] хэмээх эрдэмтэн Санскрит-Төвд-Монгол гурван хэлний толь бичгийг хэвлүүлж байжээ. Тэрээр Дарнатын гэгээний зохиосон Энэтхэгийн Буддизмын түүх-ийг герман

хэл рүү орчуулж байжээ. Эхэн үеийн өрнө дахины Буддын судлалд гарамгай гавьяа байгуулж цаашид Буддизмыг гүнзгийрэн хөгжих зам мөрийг тавьж өгсөн эхэн үеийн зарим эрдэмтдийн нэрийг цохон дурдвас Бурноф, Минаев, Фаусол (1821-1900), Вебер (1825-1901), Чилдерс (1838-1876), Бергман, Шмидт, Чома Көрөс, Шейфнер, Рис Дэвидс, Сарат Чандра Дас (1849-1917), Валле Пөүшн (1869-1938), Франке (1862-1928), Олденбург (1854-1920), Силвиен Леви (1863-1935), Щербатский (1866-1942), Обермиллер (1901-1935), Такакусу (1866-1945), Сузуки (1870-1966) нар юм. Японы эрдэмтэд ханз бичигт буддын эх сурвалжуудыг өрнө дахинд таниулахад гарамгай үүрэг гүйцэтгэж Азидаа хамгийн түрүүнд Буддын судлалыг хөгжүүлэх эхийг тавьсан гэдгээрээ онцлог юм.

Энэ үед зарим чухал эх сурвалжууд барууны хэлээр орчуулагдан нийтийн хүртээл болсон нь хамгийн дэвшилтэй алхам байлаа, мөн ховор сонин эх сурвалжууд олдож тэр үеийн эрдэмтдийн Буддизмын тухай төсөөллийг шинээр баяжуулж байжээ. Тиймээс Европын улсууд өөр өөрийн баг экспедицийг бүрдүүлэн эх сурвалжуудыг нээн илрүүлэхээр Төв Ази руу аялалд гарсан юм. Тэр үед 1900-1920 оны хооронд Германаас гэхэд л долоон экспедиц ажиллаж байсан гэдэг билээ. Мөн тэр үед францын нэг, японы гурав, оросын гурван экспедицүүд ажиллаж байжээ. [1, 38-39] Тэдгээр нь санскрит, хятад, төвд, хотон, уйгур, монгол хэлт Буддын эртний сурвалж бичгүүдийг нээн илрүүлж Парис, Лондон, Берлин, Санкт-Петербург болон Японд аваачиж байсан нь одоогоор тэр улсуудын номын сан дорно дахины баялаг өв сантай болоход чухал үүрэг гүйцэтгэжээ. Энэ үеийн дорно дахины болон Буддизмын эхэн үеийн судалгааны онцлог нь өрнө дахинд огт танил бус хэлээр байгаа, танил бус үзэл онолын эх сурвалжийг танилцуулахад чиглэгдэж байсан бөгөөд Буддын ухааныг эрдэмтэд өөрсдийн судлаж ажилласан эх сурвалж дээр үндэслэн Буддизм хэмээх

ойлголтыг бүхэлд нь тайлбарлах хэрэгсэл болгох гэсэн оролдлогуудыг хийж байсан. Тиймээс ч судлаачид эхэн үеийн судлалын ач холбогдлыг үнэлэхдээ эх сурвалжийн утгуудыг өрнө дахины сэтгэлгээний ойлголтуудаар тайлбарлах хандлагатай байсан гэж үздэг. Буддизмын эхэн үе нь олж авсан эх сурвалжуудаа ойлгоход чиглэгдсэн философидолтын хандлагатай байсан гэж хэлж болно.

2. Өрнө дахины Буддын Судлалын дунд үе (1940-1970)

Дунд үеийн Буддын судлал нь дэлхийн II дайны дараа улам идэвхижиж, эх сурвалжийн хэл шинжлэл дээр үндэслэгдэн Буддизмын олон талын ухааны аймгуудыг хамран хөгжсөн юм. Өөрөөр хэлбэл нээн илрүүлсэн эх сурвалжуудаа харьцуулан задлан шинжлэх, олон талт өнцгөөс харж тайлбарлахдаа хэл шинжлэл дээр үндэслэсэн судалгааг голчилж Буддизмын шинжлэх ухаанч судалгааны оргил үе эхэлсэн гэж тодорхойлж болох юм. Барууны соёлт ертөнцөд Буддизм хэмээх Азийн уламжлалт ухаан улам бүр танигдаж Буддын судлаач эрдэмтэд олноор төрөн гарч ирсэн. Тэр алдар цуутай эрдэмтдийн нэрийг бүгдийг нь энд дурдах боломжгүй юм. Франклин Эдгертон (1885-1963) Санскрит хэлний дүрэм, Буддын нэр томъёоны тайлбар толь гэх мэт Санскрит судлалын алдартай бүтээлүүд туурвисан байдаг. Германы Турфан экспедицийн олдвор олон эрдэмтдийн анхаарлыг татаж Санскрит судлал улам боловсронгуй болж хөгжиж ирсэн. Буддын гүн ухааны эх сурвалжуудаар дамжуулан уг философийг хангалттай үнэлэлт дүгнэлт өгөхүйц хэмжээний олон талт судалгааг хийх болсон. Жишээлбэл, Прадхан Авидхармын бүлэг эх сурвалжийг засварлан латин үсгээр галиглан буулгасан, Демиевилл (1894-1979) Йогачарын эх сурвалжуудыг судлаж эмхэтгэсэн мөн Эдвард Конзе (1904-1979) Билиг барамидын эх сурвалжуудыг хэвлүүлсэн. Энэ мэтчилэн Буддын

ухааны эх сурвалжууд ухааны аймгаараа ялгаран судалгааны эргэлтэнд орсон мөн Буддизмын системтэй судалгааны бүтээлүүд маш олноор хэвлэгдэх болсон. Буддизмын хэл шинжлэлийн харьцуулсан судалгаа ч эрчимжиж байв. Жишээлбэл, Ламотте (1903-1983) Хутагтын хир үгүйд алдаршсаныг үзүүлэх (Vimalakīrtisūtra) хэмээх судрыг хятад, түвд хоёр хэлнээс орчуулан нийтлүүлж түүний утга санааг тайлбарлаж байсан нь Буддизмыг ойлгохуй нь хэл шинжлэлийн харьцуулсан судалгаанд үндэслэгдэн судлагдах шаардлагатай академик судлагдахуун болохыг улам тодорхой харуулж байгаа юм. Веллер (1889-1980) хэмээх эрдэмтэн Кашьяапагийн бүлэг (Kāśyapaśarivarta) хэмээх эх сурвалжийг Санскрит, Хятад, Түвд, Монгол хэлээр харьцуулан судлаж байсан байна. [1, 71-72]

Олденбург, Щербатский нар олон улсын Буддын судлалын цуврал (Bibliotheca Buddhica) эрхлэн гаргаж байсан ба Щербатскийг өөд болсоны дараа Оросын Буддын судлал уналтанд орсон гэгддэг ч Монголын Буддизмд судалгааны өндөр ач холбогдол өгч байсан нь Оросын судлаачид гэдэгтэй маргахын аргагүй юм. Владимирцовын (1884-1931) бүтээлүүд судалгааны чухал үүрэгтэй байсан ба түүнээс гадна Востриков (1902-1937), Цыбиков (1873-1930), Поппе (1897-1991), Санжеев (1902-1982), Позднеев (1851-1920), Дандарон (1914-1974) гэх мэт олон Орос эрдэмтэд Монголын Буддын судлалыг түүчээлэн авч явсан юм, гэхдээ тэдний судалгаа нь Монгол Судлалтай салшгүй холбогдож байсан юм. Түүнээс гадна Энэтхэгийн судлаачид эцэг хүү Рагху Вира (1902-1963), Локеш Чандра (1927-) нар Монголын Ганжуур болон бусад Монголын сурвалж бичгүүдийг дэлхийд таниулахад их чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Энэ үед Өрнө дахь Монголын Буддын судлал нь чамгүй танигдаж нэртэй эрдэмтдийн анхааралд байсан билээ. Жишээлбэл, Сүмбэ хамба Ишбалжирын

бүтээл Галбарвас модон (dpag-bsam-ljon-bzang) Василиев нэрт эрдэмтнээр анхлан судлагдаж түүний дараагаар Сарат Чандра Дас (1849-1917) үргэлжлүүлэн судлаж Локеш Чандра нь Сатапитака (śatapīṭaka) цувралд хэвлүүлснээс хойш Востриков, Дандарон, Герасимова, Пубаева гэх мэт Оросын эрдэмтэд судлан олны хүртээл болгосон байна. [2] Хуучин Монгол бичгээр бичигдсэн Буддын сурвалж бичигтэй ажиллаж байсан эрдэмтэд байсан гэхдээ тун цөөхөн байлаа. Гэхдээ ихэвчилэн Унгарын эрдэмтэд Монгол хэлт Буддын сурвалж бичгүүдтэй ажиллаж байсны дотроос Монгол Ганжуурын гарчгийг хийж байсан Лигетиг (1902-1987) онцлон дурдах нь зүйтэй.

Дэлхийн II дайнаас хойш Монголчууд өөрсдөө БНМАУ-ын үндэсний архив дахь эх сурвалжуудыг судалж хэвлүүлэх ажил эхлүүлж мөн Буддын судлалаар эрдмийн зэрэг хамгаалж байсан тухай сонирхолтой тэмдэглэл үлджээ. [3, 421-422]

Б.Ринчин, Ц. Дамдинсүрэн, Ш. Бира нарын суут эрдэмтдийн бүтээлүүд өрнө дахины судлаачдад үнэтэй хувь нэмэр болж хэрэглэгдэх материалын үүрэг гүйцэтгэсэн байдаг. Түүнээс хойш дотоодын олон эрдэмтэн судлаачид хувь нэмрээ оруулж байсан бөгөөд бүгдийг нь дурдах боломжгүй юм. Буддын судлалын хөгжилд дотоодын эртэмтдийн хүч нөлөө маш хэрэгтэй байсан бөгөөд харамсалтай нь тухайн үеийн улс төрийн нөхцөл байдлаас болоод Монголчууд Буддын судлалыг хангалттай хөгжүүлж чадаагүй юм.

Ийнхүү хэл шинжлэлийн харьцуулсан судалгаа нь Буддизмын цаашдын хөгжлийн хамгийн зөв зүйтэй хөрс суурь болж өгсөн юм. Буддын гүн ухааны ойлголтуудыг зөв зүйтэй утгачилан тайлбарлахад нэр томъёог гарал үүслээр нь задлан шинжилж тайлбарлах шаардлагатай байдаг. Эх зохиол дээр ажиллах нь Буддын гүн ухааныг гүн гүнзгий ойлгох үндэс суурь болж өгсөн. Үүнээс үндэслээд Буддын судлалын цар хүрээ улам өргөжиж их бага арван ухаан

бүхий л түвшинд судлагдах болсон бөгөөд Пали, Санскрит, Хятад, Түвд хэлээр эх сурвалжуудыг судлах болсон байна.

Баруун Европод Буддын судлал албан ёсны академик судлагдахуун болж их дээд сургуулиудад Буддын судлалын тэнхимүүд байгуулагдах болсон. Хойд Америкт Буддын судлал 1960 оноос хойш эрчимжин хөгжиж ирсэн бөгөөд 1961 онд Буддын судлалаар эрдмийн зэрэг горилох боломжтой академик судлагдахууны шинэ төрөл зүйл болж бүртгэгдэж байжээ. Түүнээс хойш Баруун Европ болон Хойд Америкийн их дээд сургуулиудад Буддын судлалын салбар байгуулагдахаас гадна Буддын судлалаар дагнасан дээд сургуулиуд байгуулагдаж эхэлсэн. Энэхүү Өрнө дахь Буддизмын хөгжлийн дунд үед эх сурвалжийн ахисан түвшиний судалгаануудыг хийсэн маш амжилттай хийсэн цаг мөч байлаа. Буддизмын сурвалж бичгүүдийн орчуулга, хэл шинжлэлийн харьцуулсан судалгаа энэ үеийн чиг хандлагыг илэрхийлж байсан бөгөөд цаашид зөв голдрилоор хөгжих үндэс суурь болж өгсөн юм. Жишээлбэл, Доктор Норман Буддизмын хэл шинжлэл нь (Buddhist philology) Буддизмын суурь судалгааг хөгжих чиг хандлагыг тодорхойлох эх суурь болохыг тодорхойлж хэлсэн байдаг. [4, 5-6]

Өнөө үед Буддын судлал маш өндөр түвшинд хөгжиж шашин, гүн ухааны дотоод утга санааг нь бүрэн гүйцэт илэрхийлэн тайлбарлах бололцоотой болсон мөн түүхийн эх сурвалжийг ихэнхийг барууны хэлэнд орчуулсан нь хэл шинжлэлийн судалгаа маш сайн хийгдэж чадсантай шууд холбоотой юм. Энэхүү жишээг бид санан уламжлан авах нь Буддын судлаачдын судалгааг үр дүнтэй болгоход тэргүүн зэргийн чухал үүрэгтэй билээ.

3. Өрнө дахины Буддын Судлалын орчин үе (1970 оноос хойш)

Нөгөө талаас өрнө дахинд Буддын судлал нь эрчимтэй хөгжихийн хажуугаар

Буддизм нь шашин гэдэг утгаараа нэвтэрч барууны хүмүүсийн итгэл үнэмшлийн нэг хэсэг болсон. Тиймээс Буддизм нь нийгмийн олон янзын түвшин хэлбэрүүдэд өөрийн өнгө төрхөө олон янзын байдлаар таниулж бусад шинжлэх ухаантай холбогдон судлагдаж дотроо олон төрлийн дэд салбаруудад ангилагдах болсон. Энэхүү Буддизмын хөгжлийн шинэ шинж хандлага нь хөгжлийн гурав дахь үе буюу орчин үеийг тодорхойлж байна. Өрнө дахины Буддын судлал нь Баруун Европ болон Хойд Америкаар хязгаарлагдахгүй бүх дэлхийн хэмжээний академик судлагдахуун болсон. Одоогийн байдлаар миний тооцож үзсэнээр дэлхий дээр зөвхөн Буддизмаар дагнасан 160 орчим их дээд сургуулиуд байгаа бөгөөд дэлхийн ихэнхи нэр хүндтэй их дээд сургуулиуд Буддын судлалын бие даасан тэнхимтэй эсвэл шашин судлалын нэг хэсэг болгосон байдлаар зохион байгуулж судалгааг хөгжүүлж байна. Буддын судлалаар мэргэшсэн эрдэмтэн судлаачид маш олноор төрөн гарч үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Энэ үеийн Буддын судлалын нэг онцлог нь Буддын уламжлалтай улс орнуудын дотоодын эрдэмтэд (Хятад, Япон, Солонгос, Түвд, Вьетнам, Тайланд, Шри-Ланка гэх мэт) өөрсдийн орны үнэт зүйлээ судлан барууны ертөнцөд таниулж бас нэр хүндийг нь өргөж, хамтарсан судалгааг эхлүүлж дэлхийн хэмжээнд академик судалгааг өргөжүүлж байна.

Өнөө үед Буддизм нь Буддын судлал (*Buddhist Studies*) гэсэн ерөнхий нэрийн доор олон дэд салбаруудад хосолмол байдлаар (*interdisciplinary*) судлагдаж байгаа бөгөөд тэдгээрийг шинж байдлаар нь ерөнхийлөөд нэг үгээр илэрхийлэх боломжгүй юм. Ерөнхий байдлаар авч үзвэл Энэтхэгийн Буддизм, Хятадын Буддизм, Японы Буддизм, Солонгосын Буддизм, Түвдийн Буддизм, Вьетнамын Буддизм, Шри-Ланкын Буддизм, Тайландын Буддизм гэх мэтчилэн Буддизмын уламжлалттай орнуудын хувьд Буддын судлалаар дамжуулан тэдний уламжлалт

соёл, урлаг, бичиг үсгийг мөн тухайн соёлд Буддизм хэрхэн шингэж Буддын өвөрмөц шашин соёлыг бий болгосон тухай задлан дэлгэрүүлэн судлаж байна. Нөгөө талаар Буддын уламжлалтай бус орнууд ч өөрсдийн орон нутагт Буддизм хэрхэн дэлгэрч соёлынх нь нэг хэсэг болж байгааг илэрхийлэх зорилгоор Америкийн Буддизм, Германы Буддизм, Канадын Буддизм гэх мэтчилэн Буддын судлалын цар хүрээг өргөжүүлж байгаа юм.

Буддизм нь бусад судлагдахуунтай уялдан хосолсон байдлаар бие даасан салбар судлагдахуун болж нэршээд байгаа билээ. Жишээлбэл, Буддизмын хэл шинжлэл (*Buddhist philology*), Буддын философи (*Buddhist philosophy*), Буддын шашин судлал (*Buddhism as religion*), Буддын урлаг судлал (*Buddhist art*), Буддын антропологи (*Buddhist antropology*), Буддын сэтгэл судлал (*Buddhist psychology*), Буддын анагаах ухаан (*Buddhism as medical science*) гэх мэт шинжлэх ухааны салбаруудтай хослон судлагдах асар өргөн хүрээний академик судлагдахуун болжээ.

Буддизмын модернизм (*Buddhist modernism*) гэдэг утга агуулга орчин үед эрчимтэй давалгаалж шашин гэдгээсээ илүүтэйгээр хүний сэтгэлийг дасгалжуулах урлаг гэдэг талаасаа илүүтэй хөгжиж байна. Хойд Америк болон Европ дахинаа Буддизмын прагматик шинж байдлыг илүүтэй сонирхож Буддын бясалгал болон сэтгэл зүйн эерэг үр нөлөөг судлах түүнийг хэрэгжүүлдэг бясалгалын төвүүд олноор байгуулагдан орчин үеийн нийгмийн хэрэгцээ болоод байгаа юм. Энэ нь шашны олон нийтийн байгууллагууд болон өргөжиж дэлхий нийтийн хүмүүсийн сэтгэл зүйн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн үйл ажиллагаагаар өргөжихийн ялдамд түүнийг судлах судалгааны чиг хандлагууд улам тэлсээр байгаа юм. Энэ бүх зүй тогтлыг авч үзвэл Буддизмыг шашин сүсэг бишрэлийн гэдэг утгаас илүү өргөн байдлаар шинжлэх ухааны салбаруудтай ижилших үйл явц ажиглагдаж байгаа гэж хэлж болох юм.

Саяхан “Нийгмийн Буддизм” (*Engaged Buddhism*) нь шашны хөдөлгөөний хэлбэрээр гарч ирээд Буддын судлалын шинэ нэр төрөл болж Буддизмыг хэрхэн нийгэмд зохицон оршин тогтнох, харилцах мөн түүний нийгмийн үр нөлөөг Буддизмын өөрийнх нь үндсэн сургаал номлолтой хэрхэн зохицуулан хөгжүүлэх авч явах талаар судалдаг академик судлагдахуун болоод байна. Өөрөөр хэлбэл энэ нь шинэ тутам хөгжиж байгаа хүний нийгмийн үнэт зүйлийг Буддизмын үнэт зүйлтэй тохируулан нийцүүлж нэгэн бүхэл хүмүүнлэг нийгмийг цогцлоон байгуулах ерөнхий зорилгын доор Буддизмын үүргийг судлахад гол анхаарлаа хандуулна гэсэн үг юм. [5] Мөн орчин үед эрчимтэй хөгжиж байгаа мэдээллийн технологитой холбоотойгоор “Цахим Буддизм” (*Digital Humanity of Buddhism*) хэмээх шинэ нэр төрөл гарч ирсэн бөгөөд энэ нь Буддизмын эх сурвалж материалуудыг шууд эсвэл боловсруулан цахим сан бүрдүүлэх, хадгалах, түгээх, анализ хийх, хөгжүүлэх мэргэжлийн судлаачид шаардлагатай болсон дээр үндэслэгдэн бий болсон нэг төрөл юм. [6] Энэ нь Буддын хэл шинжлэлийн дэд салбар болон хөгжиж байгаа бөгөөд Буддын судлалын тэнхимүүдэд зөвхөн энэ талаар дагнан мэргэшүүлэх анги шинээр нээж ажиллах болсон байна. Ийнхүү орчин үед Буддын судлалын салбар өргөжин тэлсээр байна. Энэхүү Буддын судлалын салбаруудтай холбоотой эрдэм шинжилгээний судалгаа, тогтмол хэвлэл болон номууд маш олноор хэвлэгдэн хүн төрөлхтний оюуны өв санг баяжуулсаар байгаа билээ. Энэ 200 гаран жилийн түүхэнд Буддын судлалын академик судалгааны болон бичлэгийн стандарт хэлбэршиж тогтсон. Тиймээс дэлхийн хэмжээнд Монголын Буддын судлал хир хэмжээнд явж байгаа вэ? Манайд академик стандартад тэнцэж олон улсын хэмжээний эрдэмтдийн хэрэглэгдэхүүн болох судалгаа хир хийгдэж байгаа вэ? гэдэг асуудал зайлшгүй гарч ирэх юм.

4. Монголын Буддын Судлалын онцлог ирээдүйн чиг хандлага

Монголд Буддизм гурвантаа дэлгэрсэн гэдэг билээ. Эхэн үеийн дэлгэрэлт бол Хүннү гүрний үед Монголын өвөг дээдэс Буддизмын зарим элементүүдтэй танилцаж байсан гэж тооцогддог бөгөөд энэ нь нийтийг хамарсан, ахуй амьдралд тусгалаа олсон, олон нийтийн ертөнцийг үзэх үзлийг өөрчилсөн тийм дэлгэрэлт байгаагүй юм. Түүний дараагаар Монгол угсаат улсууд ээлжлэн байгуулагдаж ямар нэг хэмжээгээр Буддизмтай холбогдож байсан юм. Харин Монголд Буддизм дэлгэрч жинхэнэ утгаараа Монголчуудын сэтгэлгээ соёлд тусгалаа олж институтчлэгдсэн үе бол Их гүрнээс хойш 800 гаран жилийн түүхийг хамаарах юм.

Буддизмын дэлгэрэлт гэдэг ойлголтыг авч үзэхдээ тухайн нийгэмд “Гурван эрдэнэ”-ийн тогтолцоо хэрхэн бүрэлдэж тогтсоноор нь тэр орны Буддизмын уламжлал хир бат суурьтай вэ гэдгийг шинжлэн тогтоож болох юм. [7,10-11] “Гурван эрдэнэ”-ийн тогтолцоо гэдгээр Монголын Буддизмын хэв шинжийг шинжилж, 1. Бурхан, 2. Ном, 3. Хувраг гэсэн гурван ойлголтоор Монголын Буддизмын уламжлалт шинж болон тогтолцоог илэрхийлж үзье.

1. “Бурхан” гэдэг ойлголтоор Буддын шашин гэдэг утгаараа ард түмний сэтгэхүйд нэвтэрч, шүтэх зүйл болсон эсэхийг тодорхойлох юм. 1249 онд Годан ноён Сажан Бандида Гунгаажалцантай учран золгосноор Буддизм Монголын алтан ураг, хаад язгууртнуудын дунд дэлгэрэх болсон. [8, 55-56] Түүнээс хойш Алтан хааны (1507-1583) үед харц ардыг угсаа гарвалаар нь ялгалгүй Буддын шашныг чөлөөтэй шүтэх эрхийг нээж өгснөөр Бурхан багшийн номлол ертөнцийг үзэх үзлийн суурь болж шүтлэгийн объект болж өгсөн. [9, 14a] Ийнхүү Монголчуудын дунд нийтээрээ шүтэн бишрэх Бурхан Будда гэдэг ойлголт төлөвшин тогтох эх үндэс тавигдсан. Эдүгээг хүртэл энэ уламжлал Монголчуудын сэтгэл зүйд хүчтэй

уламжлагдан тогтсон.

2. “Ном” гэдэг ойлголтоор тухайн ард түмний дунд Буддизмын сурвалж бичгүүд буюу үзэл онолын систем хэрхэн танигдаж мөн хэрхэн орчуулагдаж, тухайн ард түмний бичиг үсгийн соёлыг хэрхэн баяжуулж биеэ даасан Буддизмын соёл болсон эсэхийг тодорхойлох юм. Чойжи-Одсэр Бандида Монгол хэлийг дүрэм, илэрхийллийн хувьд горимд оруулж 1305 онд Буддын эх сурвалжийн (Бодьсадвын явдалд орохуй, Bodhisattvacharyāvātāra) анхны Монгол орчуулгыг хийж байснаас хойш олон судар бичгүүд Монгол хэлэнд орчуулагдаж байснаас оргил нь 18-р зуунд гүйцэт орчуулагдаж дууссан Монгол Ганжуур, Данжуур байсан юм. Буддизмын эх сурвалжууд Монгол хэлэнд орчуулагдсан явдал нь Монгол хэлний дүрэм, хэл зүйг хамтад нь хөгжүүлж байсан юм. 1587 онд Аюуш Гүүш Али-Гали системийг Монгол хэлэнд зохицуулан зохиосноор Монгол бичгээр гадаад үгийг тэмдэглэж орчуулга хийхэд хэл зүйн ямар ч бэрхшээлгүй болгож, 1742 онд Жанжаа Хутагт Ролбийдорж Буддын эх сурвалжуудыг Монгол хэлэнд буулгахад баримтлах дүрмийг боловсруулсан нь Монголын орчуулгын онолын суурийг тавьсан алхам байсан юм. Ийнхүү Буддын эх сурвалжууд Монгол хэлэнд бууж Монгол ард түмний бичиг соёл, өв сангийн салшгүй хэсэг болжээ. Өөрөөр хэлбэл Монголчуудыг бичиг үсгийн баялаг өв сантай болоход Буддизм шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Тэр хирээрээ “Буддизмын хэл”-ийг ойлгодог болж бидний оюун тархинд шингэмэл болсон нэгэн ертөнцийг бүтээсэн гэсэн үг юм.

3. “Хувраг” гэдэг ойлголтоор тухайн нийгэмд Буддын шашны байгууллагууд хэрхэн идэвхижиж, хэрхэн үйл ажиллагаа явуулж байсан мөн хэрхэн ном сургаалыг практикт хэрэгжүүлэн замнагч бие хүмүүс буюу лам нарын үйл ажиллагаа төлөвшин тогтсон, шашин зан үйлийн харилцаа хэрхэн улс үндэстний амьдарлын хэв маягт

тусгалаа олсон эсэхийг тодорхойлдог юм. Юань гүрний үед Пагва лам “Улсын багш”-аар өргөмжлөгдөн 500 хуврагтай сүм хийдийг байгуулж байсан гэж түүхийн сурвалж бичгүүдэд тэмдэглэгдэж үлдсэн байдаг. [10, 159-160] Энэ үеээс Монголын Буддын уламжлалд хуврагийн чуулган бүрэлдэж тогтох эх суурь тавигдаж их гүрний бутралын үед хэсэг дарагдаж байснаа Алтан Хааны үед Буддизм дахин идэвхижиж дахин улсын шашны хэмжээнд өргөмжлөгдөн Абтай Сайн Хаан 1585 онд Эрдэнэ-Зуу хийдийг байгуулсан нь Халх Монголд боссон анхны сүм хийд байсан гэж тооцогддог. Түүнээс хойш Буддын шашин улам хүчтэй дэлгэрэхийн хамтаар олон зуун сүм хийд нэмэгдэн байгуулагдаж 19-р зууны сүүл үе гэхэд Монголын лам нарын тоо нийт эрэгтэйчүүдийн гуравны нэгийг эзлэх болсон бөгөөд зөвхөн Ар Монголд 100 000 гаруй лам байжээ...Ар Монголд 940 гаруй, Өмнөд Монголд 1800 гаруй сүм хийд, хурал номын газар, 150 000 орчим лам байжээ. [11, 212-213] Өндөр Гэгээн Занабазар (1635-1723) Буддизмыг Монголын уламжлалд зохицуулан шинэчилж Монголын Буддизмын соёл хэмээх үзэгдлийг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн гэж судлаачид санал нэгдээд байгаа. Ерөнхийдөө 16-р зуунаас эхэлж Буддизм нь Монголчуудын зан заншил, амьдрах хэв маяг, итгэл үнэмшилд гүнзгий шингэж бидний уламжлалт соёл болсон юм.

Эдгээр “Гурван эрдэнэ”-ийн тогтолцоо буюу гурван үндэслэлээр тунгаан үзвээс Монгол бол Буддын уламжлалтай орон төдийгүй Буддизм нь асар өргөн хүрээгээр бидний уламжлалт соёл, амьдарлын хэв маягийн нэг хэсэг болон тогтсон юм. Энэ бүхэн нь бидэнд хир хэмжээний судалгааны нөөц боломж байгааг илэрхийлэх үзүүлэлт гэсэн үг. Тиймээс Монголыг судлах гэвэл Буддизмыг зайлшгүй судлах шаардлагатай бөгөөд энэ хоёр судалгааны чиглэл нь маш өргөн хүрээнд давхцаад байгаа билээ. Тиймээс Монгол Судлалын нэг салшгүй

хэсэг бол Монголын Буддын Судлал юм. 13-р зуунаас хойш бичигдсэн Монголын түүхийн эх сурвалжууд дийлэнхи нь Буддын шашны боловсролтой хүмүүсээр шашны үг хэллэгээр бичигдсэн байдаг нь энгийн жишээ юм. Буддизм Монголд орж ирснээр Монголчуудыг бичиг соёлын өндөр соёлтой, баялаг өв сантай болгосон. Өнөө үед Монгол Судлал харьцангуй хөгжиж байгаа боловч түүний нэг судлагдахуун болох Монголын Буддизмын судлал мөн Монгол бичигт Буддын эх сурвалж судлал судалгаанаас гадуур үлдэж хийгдсэн дорвитой алхам байхгүй байгаа гэдгийг дурдах нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл Монгол бичигт Буддын эх сурвалжийг Монгол Судлалын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг гэдэг утгаар давхцах талаар нь хамтад нь шат ахиулан хөгжүүлэх шаардлагатай байгаа юм.

Нөгөө талаас Буддын судлал гэдэг ойлголтыг шашин судлалтай давхцах болон үл давхцах тал хандлагыг олж тогтоон мэргэжлийн судалгааг өргөжүүлэн хөгжүүлэх шаардлагатай байгаа юм. Дэлхий дээр Буддын Судлал хөгжлийн маш өргөн хүрээг хамарч, судлагдаж эхлээгүй салбар бараг л байхгүй болж байна. Монголчууд Буддизмыг дэлгэрүүлж эхлэхдээ Түвдийн загвар дээр хуулбарлан авсан. Тиймээс барууны судлаачид Монголын Буддизмыг ихээхэн орхигдуулж дурддаг нь нууц биш. Буддизмын тулгуур сурвалж бичгүүд бүрэн бүтнээрээ Монгол хэл дээр орчуулагдсан байтал Монгол хэлийг эх сурвалжийн хэл гэж дурддаггүй санскрит, ханз, түвд үсгээр байгаа эх сурвалжуудыг судалгаандаа дурддаг. Өнөө үед барууны хэлээр тухайлбал англи хэл дээр буддизмын нэр томъёог орчуулах нь нэг мөр болоогүй буюу эрдэмтэд өөр өөрийн сонирхлоор англи хэл рүү орчуулдаг хандлага байгаа. Үүнийг цэгцлэх шаардлага албан ёсоор тулгарч барууны эрдэмтэн судлаачид үүнд анхаарал хандуулах болж байгаа тул үүнд Монгол хэл дээр орчуулагдсан утгачлал ч хувь нэмрээ оруулах ёстой юм. Сүүлийн

үед барууны эрдэмтэд Монгол хэл сурч Монгол хэлт сурвалжийг болон судалгааны бүтээлүүдийг сонирхох хандлага нэмэгдэж байгаа гэдгийг хэлэхэд таатай байна.

Түвдийн Буддизм дэлхий дахинд маш өргөн агуулгаар судлагдаж, түвд хэлт сурвалж бичгээр мэргэшсэн маш олон судлаач эрдэмтэд төрөн гараад байгаа. Мөн Монголын Буддизмыг сонирхон судалдаг барууны эрдэмтэд ч цөөнгүй бий. Барууны эрдэмтдээс Унгар, Орос болон Америкийн эрдэмтэд голчлон Монголын Буддизмыг сонирхон судлаж байгаа. Тэдний нэрсийг жагсаан дурдах боломжгүй олон тоотой мөн хувь нэмэр нь цаглашгүй их юм. Ганц л жишээ дурдахад Унгарын эрдэмтэн Алис Саркози [A. Sárközi, (with the collaboration of J. Szerb): *A Buddhist Terminological Dictionary. The Mongol Mahāvīyutpatti*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1995] Монголын Махаянпатти (*bye-brag-tu-rtoqs-par-byed-pa*) хэмээх толь бичгийн хоёр өөр хувилбарыг харьцуулан судалж англи хэл рүү орчуулсан нь судалгааны маш өндөр ач холбогдолтой бүтээл болсон юм.

Барууны эрдэмтэд Монголын Буддизмыг сонирхон судалж байгаа нь бахархуштай боловч бусадтай харьцуулахад тийм ч хангалттай хэмжээнд хүрч чадахгүй байгаа юм. Ялангуяа энэ талаас Монголын төрөөс бодлогоор гадаадын эрдэмтдийн судалгааг дэмжин судалгаагаар нь дамжуулан дэлхийд нэр төрөө өсгөх нь байтугай дотоодын судлаачдынхаа орон зайг хязгаарлан буланд шахах хандлагатай болоод байгаа нь нууц биш юм. Солонгосын жишээн дээр хэлэхэд Льюс Ланкастер, Роберт Басвелл, Чарлз Мюллер хэмээх эрдэмтэд Солонгосын Буддизмыг дорвитой судлаж Солонгос лам нарын зохиол бүтээлээс нь англи хэл рүү орчуулж, Солонгос Судлал болон Солонгосын Буддын Судлалыг Америкын томоохон их сургуулиудын хөтөлбөрт хичээл болгон оруулсан гэгддэг билээ. Тэднийг судалгаа хийхэд Солонгосын засгийн газраас дэмжиж тусалсан гэж яригддаг билээ. Түүнээс хойш Солонгосын

Буддын судлал баруунд эрчимтэй хөгжөөд байгаа бөгөөд үүний хамтаар тус улсын нэр хүнд, академик судалгааны нэр хүнд улам өсөн эерэг үр нөлөөг авчирч байгаа билээ. Мөн тэдний Солонгосын Буддизмыг хөгжүүлсэн түүхийг харахад дотоодын эрдэмтэд нь ч хүчин зүтгэж хамтын хөдөлмөрөөр өнөөгийн амжилтанд хүрсэн юм. Гэхдээ Солонгосын Буддын судлал нь түүхэн хөгжлийн хувьд манайхаас хамаагүй түрүү үед буюу 1908 онд эхэлж 1960 оноос эрчимтэй хөгжсөн гэж тэмдэглэсэн байна. [12] Харин манайд тийм хэмжээнд хүрэхэд төр засгийн зүгээс гадны судлаач эрдэмтдийг дэмжих шаардлагатай байна. Нөгөө талаас дотоодын судлаачдын хүчин зүтгэл ч хэрэгтэй байгаа юм.

Буддын уламжлалтай орнуудын Буддын судлалын түүхийг үзвээс дээр дурдсан 1970 оноос хойших орчин үед хамруулсан цаг үед тухайн улсуудын дотоодын эрдэмтдийн хувь нэмэр илүүтэй үүрэг гүйцэтгэж тэдний бүтээлүүд судалгааны эргэлтэнд орсноор Буддын судлалд жинтэй хувь нэмэр оруулж үнэт зүйлээ дэлхийд таниулан хөгжүүлж байна. Тиймээс бид Монголын гэх тодотголтой Буддын судлалыг товойлгон гаргаж үнэт зүйлийг нь судалгааны эргэлтэнд оруулах шаардлагатай юм. Одоогийн байдлаар Монголын Буддизм нь таван үндсэн чиглэлээр өнгө төрхөө олж, Монголын Буддизм гэсэн тодотголоор гадаадын эрдэмтдээр судлагдах эх суурь нь тавигдаад байна.

1. Буддын шашин Монголын зан заншил ахуй амьдралд ижилссэн байдал, Буддын шашин ба уламжлалт бөөгийн шүтлэгийн синкретизм
2. Монголын сүм хийдийн уламжлалт соёл, лам хувраг болон шүтлэгтэн ард иргэдийн харилцаа, нийгмийн үүрэг
3. Монголын Буддын шашин гүн ухаанд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн бие хүмүүсийн судалгаа
4. Монгол хэлт Буддын эх сурвалжуудын судалгаа, орчуулгын онцлог
5. Монголын эрдэмт лам нарын Буддын

ухааныг баяжуулсан түвд болон монгол хэл дээрх зохиол болон тайлбар бүтээлүүдийг сонгодог бүтээлүүдтэй нь харьцуулсан судалгаа

Монголын Буддизмын хувьд ялгаатай, өвөрмөц үзэл онолыг ярих боломжгүй юм. Учир нь Монголчууд нь Энэтхэг Түвдийн уламжлалыг даган баримталсан бөгөөд Буддын гүн ухааны онол тэр л системээс халихгүй байх учир шалтгаантай юм. Солонгосын Буддизмыг жишээ болгон дурдахад Солонгос хэл дээр байдаг Буддын сурвалж бичиг байхгүй гэж хэлж болно, харин тэдний эх сурвалжууд болон Солонгосын эрдэмтэн лам нарын бүтээлүүд бүгд сонгодог ханз үсгээр (漢文) байдаг. Хятад, Япон, Солонгосын Буддын сурвалж бичгүүд (манайхаар бол Ганжуур, Данжуур) нь хоорондоо бичиглэлийн ялгаагүй харин бага зэрэг бүтцийн ялгаатай хувиарлагдсан байдаг. Гэхдээ Солонгос нь Хятадын уламжлалт Чань (Сон) Буддизмыг дэлгэрүүлсэн боловч Вон Буддизм (圓佛敎) хэмээх Буддизмын онолыг Күнз болон Даосизмын үзэл онолтой уялдуулсан нэгэн шинэ урсгал чиглэлийг бий болгосон байдаг. Харин манайд ийм үзэгдэл байхгүй юм. Монголчууд өөрсдийн хэлээрээ Буддын эх сурвалжуудыг орчуулсан гэдэг бол маш үнэ цэнэтэй түүхэн ололт амжилт бөгөөд бусдаас ялгарч судлаачдын сонирхлыг төвлөрүүлэх гол цөм нь юм. Тиймээс бид өөрсдийн Буддизмын онцлогийг өөр бусад орны уламжлалтай харьцуулан судлах шаардлага бас урган гарч байгаа юм.

Судалгааны эхлэл нь тавигдсан хэмээсэн дээр дурдсан таван чиглэл дээр

ДҮГНЭЛТ

Дэлхийд Буддын Судлалыг бий болгож хөгжих чиг хандлагыг нь тодорхойлсон нь барууны гарамгай эрдэмтэн судлаачид байлаа. Буддын Судлалыг эрчимтэй хөгжихөд Буддын хэл шинжлэлийн судалгаа шийдвэрлэх үүрэгтэй байжээ. Орчин үед 1970 оноос хойш Буддын Судлал цэцэглэн

үндэслэн Монголын Буддын судлалыг эрчимтэй хөгжүүлэх шаардлагатай байгаа бөгөөд шашин судлалын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг төдийхнөөр хязгаарлах бус биеэ даасан судлагдахуун гэдгийг нь тодорхойлж Монгол Судлал болон Шашин Судлалтай давхцах хүрээгээр нь хамтад нь судлах чиг хандлага, арга зүйг тодлорхойлох зайлшгүй шаардлагатай байгаа юм. Монголын уламжлалт соёлын бүрэлдэхүүн хэсэг болсон мөн биднийг бичиг үсгийн баялаг өв сантай болгосон Буддизмын эерэг ач холбогдлыг үнэлж судалгааг хөгжүүлэхэд төр засгийн зүгээс анхаарал халамж шаардлагатай байгаа юм. Монголын Буддын судлалын академик судалгааг шинэ шатанд гаргаж хөгжүүлэхэд дотоодын эрдэмтдийн хүчин зүтгэл тэргүүлэх үүрэгтэй учраас тэднийг ажиллах, үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэхэд дэмжлэг шаардлагатай байгаа юм. Харин одоогийн байдлаар энэ талын судалгааг дэмжих биш харин ч эсрэгээрээ академик судлагдахууны хүрэнээс шахан зайлуулах алхмуудыг Монголын төрийн зүгээс хэрэгжүүлсэн байна. Буддын шашны холбогдолтой ном зохиолыг Түвд хэлнээс орчуулсан (эрдэм шинжилгээний бус) буюу болон энгийн уншигчдад зориулагдсан сайн дурын бүтээлүүдээс мэргэжлийн хүмүүсийн хийсэн академик судалгааны бүтээлүүд ямагт ялгарч Буддын судлалын жинхэнэ мөн чанарыг илэрхийлж дэлхийн стандартад тэнцсэн хэрэглэгдэхүүн материалыг бэлдэж судалгааг хөгжүүлэх учиртай юм.

хөгжихөд Буддын уламжлалтай орнуудын дотоодын эрдэмтдийн хүчин зүтгэл буюу барууны судлаачидтай хамтарсан судалгаа гол үүрэг гүйцэтгэжээ.

IX зуунд анхлан Буддын судлал хөгжиж эхлэх үед л эрдэмтдийн анхаарлыг татаж байсан Монголын Буддын судлал

нь бусад Буддын улажлалтай орнуудтай харьцуулахад хангалттай хөгжиж чадаагүй бөгөөд Монгол хэлт эх сурвалж судлал судалгаанаас гадуур үлджээ. Монголд Буддын судлалыг биеэ даасан судлагдахуун болохыг нь тодорхойлж, Шашин Судлал болон Монгол Судлалтай хамтад нь хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Орчин үеийн Буддын судалгаа нь залуу судлаачдыг хэл шинжлэлийн судалгаан дээр үндэслэсэн эх сурвалжийн судалгааг олон хэлт гадаадын эрдэмтдийн бичсэн

судалгааны материалиудтай харьцуулан судалсан дэлхийн стандартад тэнцэхүйц судалгаа хийхийг шаардаж байна. Тэгж байж бидний судалгааны материал дараа дараагийн судалгааны хэрэглэгдэхүүн болж өөрийн үнэт зүйлээ олон улсад болон дотоодод үнэлүүлж, Монголын Буддын судлалын нэр хүндийг өргөж чадах юм. Нөгөө талаас үүнийг академик судалгаагаар дамжуулан улсынхаа нэр хүндийг өсгөх боломж хэмээн харах хэрэгтэй байна.

НОМ ЗҮЙ

1. J. W. de Jong. 1976. A brief history of Buddhist Studies in Europe and America. Bharat Bharati: Oriental Publishers & Book Sellers.
2. J.W. de Jong. Sum-pa mkhan-po (1704-1788) and his works, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol.27 (1967), pp. 208-216.
3. James Thrower. 1983. Marxist-Leninist 'Scientific Atheism' and the Study of Religion and Atheism in the USSR. Mouton Publisher.
4. K.R. Norman. A philological approach to Buddhism: Bukkyō Dendō Kyōkai Lectures 1994. The Buddhist Forum V-4.
5. William Edelglass. Thich Nhat Hanh's Interbeing: Fourteen guidelines for Engaged Buddhism. (https://www.academia.edu/7214913/Engaged_Buddhism_Thich_Nhat_Hanh_s_Interbeing_)
6. Lewis R. Lancaster. Buddhism and the Digital age. Hsi Lai Journal of Humanistic Buddhism (https://www.academia.edu/27962000/Buddhism_and_the_Digital_Age)
7. Sainbileg Byambadorj. 2015. Historical highlights before Dag-Yig.
8. Дарма гүүш. Алтан хүрдэн мянган хигээст. УБ: Соёмбо принтинг., 2006.
9. Жанжаа хутагт Ролбийдорж. Dag yig mkhas pa'i 'byung gnas. [Буриад бар]
10. Рашпунцаг. Болор эрих. Боть I, УБ: Соёмбо принтинг., 2006.
11. Монгол улсын түүх, Боть IV. УБ., 2003.
12. JEONG Byeong-jo. 1995. Bul-gyo-hag yeon-gu-ui hoe-go-wa jeon-mang. Han-gug bul-gyo cheol hag-ui eo-je-wa o-neul, Dae-won-jeong-sa. 429-450 jjog.

BUDDHIST STUDIES IN THE WEST, PAST AND PRESENT: ROLE OF THE MONGOLIAN BUDDHISM

Sainbileg B.

*Institute of Philosophy, Mongolian Academy of Sciences
corresponding author, e-mail: saina_555@hanmail.net*

Abstract: In this article, I tried to illustrate a brief history of Buddhist Studies in the Western world and role of Mongolian Buddhism in its history and future prospects. Buddhist Studies is an independent academic discipline that pioneered by outstanding Western scholars and it covers roughly 200 years. In the modern world, Buddhist Studies has formed interdisciplinary academic research, and expands its research area with new requirements of society and newly discovered manuscripts. From the outset of the Buddhist Studies, western scholars involved with Mongolian Buddhism and manuscripts; however, unfortunately Buddhist Studies in the Mongolian context could not develop in parallel with its rapid development. In other words, Mongolian Buddhism comparatively has been slighted in the past history of Buddhist Studies.

The researches by domestic scholars have been reviving after 1960. Only foreign scholars do conspicuous researches on the Mongolian Buddhism, but domestic scholars are not active on the academic research due to some reasons. First of all we should define what makes Buddhism “Mongolian”. We should describe identity of the Mongolian Buddhism, and then we able to analyze its past, present and future prospects. I assume the following five tendencies explore researches of the Mongolian Buddhism.

1. Assimilation of Buddhism with Mongolian tradition and customs, syncretism of Buddhism and Mongolian traditional shamanism
2. Distinctive character of Mongolian monasticism, secularity, role of Buddhism in the Mongolian society
3. Study of ethnic Mongolian lamas as influential historical figures
4. Research of Mongolian Canons and other sources in Mongolian language, and their translation
5. Study on Tibetan and Mongolian works by Mongolian lamas in comparison with doctrinally affiliated works

Keywords: *Buddhist Studies; interdisciplinary academic study; Buddhist philology; Mongolian Studies; Religious Studies; Mongolian Buddhism; “Three jewels” community; contemporary trends in Buddhist Studies;*